

PROF. E. Z. KARAL'IN «OSMANLI TARİHİ V. CİLT» İNE DAİR

Dr. AKDES NİMET KURAT

Tarih Profesörü

OSMANLI TARİHİ. V. Cilt. NİZAM-I CEDİT VE TANZİMAT DEVİRLERİ (1789-1856). Yazan: Enver Ziya KARAL, T.T.K. üyesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı ve Yeniçağ Tarihi Profesörü. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından DÜNYA TARİHİ. XIII. Seri No. 16⁵. T.T.K. Basımevi, Ankara 1947, XVIII-304 SS, 14 levha, 4 harita. Fıatı 770 Krş. Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmasına başlanan "Dünya Tarihi,, serisinden şimdiye kadar Osmanlı Tarihi'nden iki cildi çıkmış bulunuyor: Cilt I. *Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1947) ve yukarda adını naklettiğimiz eser. T.T.K. unun bu çeşit neşriyatı uzun bir zamandanberi sabırsızlıkla beklenmekte idi. Osmanlı İmparatorluğunun tarihi, bütün Türk Devletleri tarihi arasında hem siyasî hem kültür sahalarındaki başarı bakımından mümtaz bir yer tuttuğu gibi, Türkiye Cumhuriyetinin, Osmanlı İmparatorluğu enkazı üzerinde kurulması keyfiyeti de, bu Devletin tarihine vermemiz lâzımgelen önemin derecesini açıkça göstermektedir. Hammer'in *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* yazılı yüz yıldan fazla bir zaman geçtiği halde, ondan daha iyi bir eser henüz ortaya konmuş değildir; hatta Hammer'in türkçeye terçemesi bile halâ bitmemiştir. İkinci Meşrutiyet'ten sonra, Türkiye tarihinin işlenmesi hızla ve müsbet bir yolda gelişmeye başlayınca, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* adıyla— ve şimdiye kadar hiç bir türkçe tarih mecmuasının ulaşamadığı bir seviyede — kıymetli bir neşriyata girişilmişti. Cumhuriyetin ilânından 25 yıl gibi uzun bir zaman geçtiği halde— halâ, tamamiyle ilmî metodlara göre yazılan ve bütün ihtiyaçlara cevap vreen bir "Türkiye Tarihi,, ne malik değiliz. Üniversitelerimizde bu kadar Osmanlı-Türk Tarihi profesörleri ve doçentleri olduğu ve maddeten geniş imkânlarla malik olan Türk Tarih Kurumu bulunduğu halde—millî tarihimize karşı gösterilen bu ihmâl bizi haklı olarak endişeye düşürmekte ve ilmî faaliyet sahasındaki kabiliyetimiz hakkında bir şüphe uyandırmakta idi. Gerek T.T.K. ve gerek Üniversitelerimiz tarafından birçok terçeme ve metinler neşredilerek, millî tarihimiz için faydalı faaliyetin yapılageldiğini inkâr edecek değiliz. Fakat Türkiye Tarihine ait orijinal eserlerin henüz yazılmamış olduğunu da tasdik etmek mecburiyetindeyiz. Bundan ötürü "Dünya Tarihi,, serisi arasında çıkarılacak olan Osmanlı tarihlerinin ilgimizi çekeceği gayet tabiidir.

Osmanlı Tarihine ait İstanbul Hazine-i Evrak ve kütüphaneleri, Anadolu kütüphaneleri, Mahkeme-i Şeriyeye Sicilleri'ndeki kaynak malzemesinin çokluğu; daha eski devirler için Bizans ve Lâtin kaynaklarının mevcudiyeti, ve bunların dışında Türkiye tarihine ait gerek memleketimizde ve gerek yabancı illerde neşriyatın bolluğu nazarı itibare alınır, Osmanlı tarihi'ne ait hem umumî, hem hususî mahiyetteki eserlerin yazılması zamanı çoktan gelip geçmiştir. Mehmet Süreyya'nın *Sicil-i Osmani'si* çalkalı 50 yıl, Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* yazılalı 40 yıl ve Franz Babinger'in *Osmanlı tarihçileri ve Eserleri* (Almanca) neşredileli 25 yıl olduğu halde, yurdumuzda Türkiye Tarihi ile meşgul olanlar, nedense halâ bunlara benzer ve bunlar kıymetinde her hangi bir eser veremediler. Hâmit Ongunsu ve Muhsin beylerin, Orta Mektepler için yazılan *Türkiye Tarihi* (1925) - aradan 25 yıla yakın bir zaman geçtiği halde - Osmanlı Türk tarihi için yegâne "el kitabı,, olmakta devam ediyor. Halbuki bu müddet zarfında yabancı memleketlerde, Türkiye Tarihi'ne ait - bazıları mühim olmak üzere- yeni eserler yazılmıştır. İşte bu durum karşısında, "Osmanlı Tarihi,, kitaplarının çıkışını, çoktanberi hissedilegelen bir boşluğu doldurması lâzımgelen bir neşriyat diye telâkki etmek yerinde olur. Fakat bir şartla: bunların bugünkü ilmî metodlara tamamıyla uygun olmaları; gerek kaynak malzemesi ve gerek bibliyografyasının en mühim eserleri ihtiva etmeleri, Osmanlı Türk Tarihi'nin her devrinin -eserin hacmi müsaade ettiği nisbette- her bakımdan (siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel) aydınlatılmış olmaları ve yabancı dillerde yazılan "Osmanlı Tarih,,lerini aramağa lüzum bırakmayacak kadar mükemmel olmalarıdır.

"Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri,, gibi Türkiye Tarihinin garbe doğru bir istikamet alışının başlangıcını teşkileden devrin diğer ciltlerden önce yayınlanmış bulunması, ayrıca sevinilecek bir keyfiyettir; çünkü bununla, içinde bulunduğumuz büyük inkılâp devrini daha iyi anlamamız imkânı hasıl olacaktır. Doğrudan doğruya Osmanlı - Türk Tarihi sahası ihtisasımız olmamakla beraber, az çok bu devirle de meşgul olduğumuzdan, Prof. E. Z. Karal'ın eserini dikkatle mütalâa ettik ; kitabın etraflıca tenkid ve tahlilini bu sahanın daha salahiyyetli ehillerine bırakarak, ancak umumî hatları ve bazı teferruat üzerinde durmakla iktifa edeceğiz.

E. Z. Karal'ın eserinin tenkid ve tahliline başlamadan önce "Dünya Tarihi,, serisinde çıkması matlûb olan kitapların umumî mahiyeti hakkında birkaç söz söylemek yerinde olur. Bu cins eserler geniş okuyucular kitesine hitab ettiğinden, bahis mevzuu olan devlet ve memleketlerin tarihi hakkında umumî mahiyette malûmat verildikten sonra, sosyal, kültürel, ekonomik ve teknik gelişmelere ait toplu bir bilgi vermek, en önemli olaylar üzerinde daha fazla durarak, konuyu teşkil eden tarihî gelişmeyi, "Dünya Tarihi,, nin gidişiyile daima ilgi ve münasebeti

çerçevesi içinde aydınlatmak gerektir. Bu esaslara göre, bu seride çıkacak bütün cildlerin, birbirlerine uygun bir strüktür taşımaları lâzımdır ; tabii her sahanın malzemesi ve olayları aynı olmadığından, teferruat kısımlarında ayrılıklar olabilir; fakat esas hatlar ve esas plân birbirine benzemelidir. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi kısmının hususiyeti ise, şimdiye kadar basılan ve okunmakta olan eserlerden çok üstün, yep yeni ve doğru malûmat vermesi şarttır; çünkü, evvelce de tebarüz ettirdiğimiz gibi, malzemenin çokluğu ve Türkiye'de Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye Tarihine verilen önemden sarfınazar, İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde yıllardanberi Türkiye Tarihini okutan kimselerin kaleminden çıkacak olan eserlerin, Türk ilmî şerefi ve haysiyeti ile mütenasip olmasını istemek hakkımızdır. Zaten T. T. K. da "Kendi tarihimize ait kısımların ana kaynaklardan faydalanılarak yazılmasına çalışıldığını, "Dünya Tarihi,, serisinde çıkan kitapların ön sözünde belirtmiştir. Burada temas ettiğimiz noktaları şimdi E. Z. Karal'ın eserine tatbik ederek, *Osmanlı Tarihi* V. cild'in ilmî değerini tesbite çalışalım.

E. Z. Karal, Önsöz'de "Oysaki (bu kelimenin ne manada kullanıldığı bence meçhuldür) Arşivlerimiz ve yazmalarımızın sınıflanmasına henüz başlanmamıştır. Zaten bu iş bitmiş olsa çok zengin olan vesika ve yazmalarımızın Yakın çağlarla ilgili olanlarını gözden geçirmeğe insan ömrü yetmez. Bütün bu engelleri gözönünde tutarak Osmanlı Tarihinin yakın çağlar bölümünü yazmak için şu yolu tuttuk: Şimdiye kadar bu devir üzerine yazılmış el kitaplarını, dergilerde yayınlanmış tek tük monografilerle yazıları ve cumhuriyet devrinde yayınlanmış olan vesikalari kaynak olarak kabul ettik,, (S. XIII-XIV). Burada serdedilen mütalâaların hakikata pek te uygun olmadığı fikrindeyiz; çünkü: İstanbul Başvekâlet Hazinei Evrak'ındaki malzemenin uzun bir zamandanberi tasnifine başlandığı gibi, İstanbul Kütüphanelerindeki tarih elyazmalarının tasnifi hemen hemen bitmiş ve katalogları basılmıştır (*İstanbul kütüphaneleri Tarih-Coğrafya yazmaları katalogları* 2. Fasikül 1944).

Öte yandan III. Selim'den başlayarak Tenzimat Devrinin ortalarına kadar olan 60 yıllık bir kesimi yazarken Hazinei Evrak'ta hemen faydalanılabilecek dosya halinde birçok vesika ve malzeme mevcuttur; zaten Hazine-i Evrak'ın en muntazam kısmı da bu devirlere aittir; bundan ötürü E. Z. Karal'ın "vesikaların çokluğundan,, veya "bunların tasnif edilmemiş olmasından,, şikâyete hakkı olmasa gerektir. Osmanlı Tarihi'nin hangi devri üzerinde olursa olsun, bir eser yazan her müellif yalnız basılmış malzemedenden değil, bilhassa basılmamış ham malzemeyi kullanmak mecburiyetindedir; E.Z. Karal'ın "basılmış» Osmanlı kronikleri ve diğer eserlerden başka, İstanbul kütüphanelerindeki elyazmalarından da faydalanması icabederdi (Mehmed Es'ad, *Zibay-i Tevarih-Katalog*, Fsc. 2. No. 94; *Tarih-i Mustafa Necib* yahut *Vak'ayiŞelimiye*, No. 107; *Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-uSaniHo.* 126).

Yakın çağa ait yazılan tarih eserleri, bütün ileri memleketlerde bilhassa arşiv malzemesine istinat ettirilmekte, ve sadece basılmış kaynak ve malzeme göre yazılmamaktadır. Mamafih, eserinin "yeni bulunmuş vesikalardan kurulmuş orijinal bir Osmanlı tarihi olmadığını,, müellif kendisi de söylüyor (S. XIV). Biz de: Osmanlı tarihine ait bu kadar çok ham malzeme olan bir yerde, bir Türk Üniversitesi profesörü tarafından yazılan bir eser neden orijinal olmasın? diyoruz. "Dünya Tarihi,, nin Avrupa Devletleri kısmı orijinal olmayabilir, hattâ alelade bir kompilasyon olabilir; fakat, kendi tarihimiz sahasında, yabancı müdakkiklerin elde edemedikleri bunca malzemeyi kolaylıkla işlemek imkânını haiz olan bir profesörün kaleminden çıkan bir eserin niçin orijinal olması lâzımgelmediğini bir türlü anlıyamadık.

Maalesef E. Z. Karal'ın bu *Osmanlı Tarihi* gerek verdiği malûmat ve gerek metod bakımından "orijinal,, değildir ; o halde bunun iyi bir "kompilasyon,, olması icabederdi. Müellif, eserini "tarih metoduna göre sıraladığını,, "cemiyet olaylarına ehemmiyet verdiğini,, fakat "Devletin ekonomik yapısı ile halkın yaşama ve düşünme durumunun gereği gibi belirtilmediğini,, kaydediyor, ve buna sebep olarak ta bu "alanda pek az yazı yazılmış ve vesika yayınlanmış bulunmasını,, ileri sürüyor. Profesör E. Z. Karal'ın herşeyden önce yapması gereken bir iş : eserini yazmadan önce bu devrin ekonomik, cemiyet durumuna ve halk yaşayışına ait malzeme toplamak, basılmış eserlerden iyice faydalanarak notlar çıkarmak ve kendisinden evvel bu devre ait yazılan eserlerden üstün bir kitap yazmaktı. E. Z. Karal, bu cihetlere lâyıkıyla ehemmiyet vermediği içindir ki, "orijinal,, olmaktan hayli uzak bir eser meydana getirmiştir. Modern tarih metodu ise herşeyden önce, mükemmel bir plân tatbikini, verilen malûmatın doğru olmasını, ele alınan bahsin etraflıca aydınlatılmasını, nakledilen kaynak malzemesi ve bibliyografyanın dikkatli olarak gösterilmesini, en mühim neşriyatın nazarı itibare alınmasını icabettirmektedir; lüzumsuz tekrarlardan, rastgele kitap ve makale adı sıralamaktan kaçınmayı şart koşmaktadır.

E. Z. Karal'ın bu eserinde sistemli bir plân takip edilmediği hemen göze çarpıyor. Mademki bu eser, çıkacak olan IV. cild'in bir devamıdır -daha evvelki kitaplardaki (Meselâ : İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yazılan I. cild) plâna göre yazılması lâzımdı; adı geçen I. Cilt "Umumî tarih,, lerde tatbik edilmesi lâzım gelen plâna daha uygundur. Karal'ın eserinin birinci bölümünde anlatılan "Yakın Çağların başında Osmanlı İmparatorluğunun genel durumu,, bahsi fikrimize göre- lüzumsuzdur ; bunun yerine, ikinci bölümün başlangıcını teşkil eden III. Selim'e ait malûmatın daha mufassal ve bu mümtaz Osmanlı pâdişâhını daha canlı ve etraflıca tasvir etmek yerinde olurdu. Napolyon'un Mısır harpleri ve diğer harplere lüzumundan fazla yer verilmiştir. Siyasî olaylar teferruatıyla anlatıldığı halde, III. Selim devri Türk hayatı ekonomik, sosyal ve fikir problemlerine ya hiç

dokunulmamış veya bu problemler hafifçe geçirilmiştir. Diğer bölümlerde de, aşağı yukarı, aynı noksanlar göze çarpmaktadır, ve şimdiye kadar bilinenlere çok az yeni şey katılmıştır.

Bu eserin göze çarpan en zayıf tarafı kaynak ve bibliyografya'sıdır. "Dünya Tarihi,, serisinde çıkan ve vülgarizasyon mahiyetinde olan eserlerde, her fasıl sonunda kaynak ve bibliyografya gösterilmediği halde, E. Z. Karal her "Bölüm,, sonunda geniş bir "Bibliyografya,, vermek yolunu ihtiyar etmiştir. Şayet her fasıl için kaynak ve literatür göstermek istenirse, bunların en mühimleri ve ayrıca tebarüz ettirilmek istenenleri alınır; kitap ve yazılar rastgele sıralanmaz. Bibliyografya nakledilirken azamî titizlik gösterilmelidir; müelliflerin, kitap isimlerinin tam ve doğru olarak yazılmasına âzami derecede itina edilir ve her defasında aynı usul kullanılır, veya muayyen bir kısaltma yapılır. İlgili yerlerin sayfeleri gösterilerek icabında kontrol etmek imkânı verilir. Bu hususta küçük bir ihmal-eserin mahiyeti hakkında şüphe uyandıрмаğa kâfidir. (Bk. S. 13-14; 76-79; 170-172; 272-275).

Müellifin kaynak ve bibliyografya seçiminde hiç bir sistem gözetmediği ve tamamiyle keyfi olarak hareket ettiği açıkça görülüyor. Madem ki her Bölüm'ün sonunda bibliyografya gösterilmek istenmiştir, o halde hem kaynakların, hem basılmış eserlerin en mühimleri gösterilmesi gerekirdi. Hiç olmazsa İstanbul Hazine-i Evrak'ındaki ve kütüphanelerimizdeki belli başlı malzeme kaydedilecekti; bu yapılmadığı halde-kaynaklar deye bir takım kitab adlarını saymanın zaten kıymeti yoktur. Hele yabancı dillerdeki neşriyat tamamiyle ihmal edilmiş ve mahdut nisbette fransızca eserler verilmekle iktifa edilmiştir; ya ecnebi dilde hiçbir bibliyografya verilmemeli, veya (mademki gösteriliyor)bizi ilgilendiren bütün mühim eserler kaydedilmelidir. Bibliyografyada birçok teknik hata göze çarpıyor. Bir kitabın adı şöyle gösterilmiştir: Bengesco, *Une notice bibliographique sur la question d'Orient. "1821-1897,,;* halbuki bunun doğrusu: C. B e n g e s c o, *Essai d'une notice bibliographique sur la question d'Orient. Orient europeen 1821-1897. Bruxelles-Paris 1897.* Bundan başka yanlış veya eksik yazılan birçok eser vardır ki, hepsini de nakletmek, bütün bibliyografyayı sıralamak olur; bazılarını göstermekle iktifa edeceğiz.

Birçok müellifin adı yanlış yazılmıştır: Engelhardt-hep Engelhard diye geçiyor; D'Ohsson-d'ohson-şekline girmiştir; Hammer'in çok tanınmış eseri olan bir kitap hiç anlaşılmyan bir şekilde nakledilmiştir: *Das Osmanischer Reichs Staatsverfassung . . . (Des Osmanischen Reichs etc.)* Hiç bir ilmî kıymeti olmayın bazı makaleler de bibliyografyada gösterilmiştir : E. Z. Karal'ın *Tarih notları* v. b. gibi. XVIII. y. y. başı Osmanlı ekonomik tarihi için mühim bir eser olan David Urquharf ın kitabı (aslı İngilizcedir : *Turkey and its Ressources . . . 1833*) nın fransızca tecümesi: *La Turquie, ses ressources, son organisation municipale, son commerce*

(Bruxelles 1837) adını taşıdığı halde, E. Z. Karal bunu sadece : Urquhart, *La Turquie, ses ressources* demekle iktifa etmiştir. Hele 76-79 sayfelerindeki bibliyografya o kadar dikkatsizce ve acemice nakledilmiştir ki hemen hemen doğru yazılan bir tek eser yoktur. Hem muhteviyatı hem de basılış bakımından bu kadar kusurlu bir bibliyografyanın bu tarzda çıkması eserin heyeti umumîyesi üzerinde iyi bir tesir vermekten uzaktır.

Müellifin faydalandığı bazı kitapların adını bibliyografyaya koymayı unuttuğu da görülüyor. Meselâ Ancel'in kitabından çokça istifade, hatta bazı yerleri aynen nakledilmiş bulunduğu halde bu cihet gösterilmemiştir. Bazı yerleri karşılaştırıyoruz:

Ancel, Sırp köylerinden bahsederek şunları yazıyor: (43-44 pp. L'insurrection de 1804) *İls ne souffrent pas des pachas (de Belgrad, de Nich) qui souvent; tels que Hadji Moustafa, pacha de Belgrade (1194-1801) etaient les defenseurs des raia maltraites.*

E. Z. Karal (S. 107): Belgrat paşalığına bazen değerli valilerin gönderilmesi yeniçeri dayılarının reayaya kötü muamelelerine karşı bir fren olabiliyordu. Nitekim Hacı Mustafa paşa (1794-1801), reayayı koruyucu muamelesinden dolayı, Sırplar arasında baba diye anılmakta idi.

Ancel (p. 44) Kara Yorgi'den "bahsederken: *qui avait mene la vie des haidouk puis s'etait etabli marchand de porcs dans eon village de Topala, a assemble les pay şans: sa taille de geant, son experience de la guerilla ont rendu populaire Kara Georges. . . Au printemps il gagne la Foret. . . attaque les hans, auberges, postes fortifies, relais sur la routes.*

Karal (S. 108): Sırp isyanının gelişmesi: Sırp âsileri Kara Yorgi adında bir knezi başkan seçtiler. Kara Yorgi, iri yarı boylu bir domuz tüccarı idi. Bir vakitler dağa çıkmış, eşkıyalık yapmış, daha sonra Avusturya ordusunda hizmet görmüştü. Kara Yorgi kendiliğinden başlamış olan savunma hareketlerini sistemleştirdi. Yeniçerilere karşı Balkanların klâsik usulü olan gerilayı kabul etti. Sırp çeteleri dağlara, ormanlara sığındılar. Yolları, hanları ve küçük kaleleri basarak yeniçerileri amansız bir mücadeleye mecbur ettiler.

Ancel (p. 63-64): *Le Tsar est libere de Napoleon. Le Sultan ne tient pas a lui laisser un pretexte d'intervention : il reconnait Miloch knez supreme du pachalik de Belgrade.*

Karal (S. 110): Bu sıralar Rusya, Napolyon tehlikesini tamamen bertaraf etmiş bulunuyordu. Sırpların lehine müdahale etmesi ihtimalleri baş göstermişti. Böyle bir müdahaleyi önlemek için Osmanlı devleti, Miloş Obrenoviç'i baş knez tanıdı.

Ancel (p. 114): *La seconde guerre de Syrie* (1839): *Ni Mehemet Alini Mahmoud ne s'etaient resignes a la paix de Koutaihah. Mahmoud considere le pacha comme un rebelle.*

Karal (s. 142): Ne Mahmut II, ne Mehmet Ali Kütahya anlaşmasını açık gönül ile kabul etmişlerdi. Padişah bu andlaşma ile çok kaybettiğini, Mehmet Ali de az kazandığını sanıyorlardı. Padişah için Mehmet Ali, vücudu ergeç ortadan kalırılması gereken âsi bir vali idi.

Kırım harbine ait bahislerde de E. Z. Karal'ın Ancel'den geniş ölçüde aktarmalarda bulunduğu açıkça görülmektedir. Ancel (pp. 136-153); Karal (233-254) bilhassa: *La guerre de Crimee* bahsi (Ancel 148-149; Karal 246-247).'

Burada vak'alarla ayniliğini bahane ederek, hüküm hatta ifadelerin aynı olabileceğini söylemek, ilmî zihniyet aleyhine, tesadüfe fazla mevki vermek olur.

E. Z. Karal'ın, bu kitabında, bir çok karışık, eksik, yanlış ve lüzumsuz; sırasına göre de fuzulî malûmat verdiği de görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Osmanlı Tarihi'nin V. cildinin mihverini "İslâhat ve Tanzimat,, teşkil ettiğine göre, girişte bilhassa bu ciheti ilgilendiren malûmat vermek kâfi idi. XVIII. y. y. sonunda Osmanlı İmparatorluğunun nüfusu "aşağı yukarı,, 25 milyon olarak gösteriliyor ve İslamların çoğunluk teşkil ettikleri söyleniyor; fakat bunun nisbeti" bildirilmiyor.

Teşkilât, idare, endüstri, ticaret, ekonomi ve nüfus meselelerine ait malûmat yetersizdir (s. 10). Bu hususta Urquhart'ın eserinde kâfi derecede malûmat veriliyor; adı geçen eserdeki malzeme XVIII. yüzyılın başına tatbik olunabilir; E. Z. K. m mezkûr eseri uzun boylu tetkik etmediği intibasını uyandırıyor. XVII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başı Türkiye'sine ait, Türkiye'yi yakından tanıyan ve Türkçe bilen bazı İngiliz müelliflerinin enteresan eserleri mevcuttur; bunların başına Thomas Thornton geliyor; 1808 de ikinci ve düzeltilmiş tabı çıkan *Present State of Turkey* adlı itimad edilecek eserinde Thornton, Osmanlı devlet idaresinden, kanunlardan, askerî kuvvetler, maliye, Türklerin din, örf ve âdetlerinden, etrafıca bahseder; bu eserin başka cihetten ehemmiyeti de, 1798 de çıkan ve açık bir Türk düşmanlığı hissiyle yazılan William Eton'un *A Survey of the Turkish Empire* adlı kitabı tenkidi ve düzeltmesidir. Eton'un eserinde de, mamafih, XVIII. y. y. sonu Osmanlı İmparatorluğunun iç durumunu ilgilendiren enteresan bahisler bulunuyor. E. Z. K. ın "umumi tarih,, mahiyetinde olan eserinde bu İngilizce kitaplardan uzun boylu iktibaslar yapması lâzımgeldiğini ileri sürmüyoruz; fakat bu eserlerde ele alınan problemleri behemehal nazarı itibare alması şarttı. Türkiye tarihinde (bugün de olduğu gibi) en mühim problemlerden biri nüfusun çoğalması meselesidir; Halbuki,

Eton, XVIII. y. y. sonunda Anadolu'da nüfusun azalmakta olduğunu iddia ediyor, ve bunun sebepleri olarak: 1) Kolera salgını, 2) bunu takibeden müthiş intizamsızlıklar, 3) idare ve tedbirsizlik yüzünden başgösteren açlık ve kıtlıklar, 4) açlığın sebep olduğu birçok hastalıklar. Karal'ın kitabında bu problemlere temas bile edilmemiştir.

İkinci Bölüm'e giren Napolyon'un Mısır seferi ve Osmanlı-Fransız münasebetleri çok defa işlenmiş ve bilinen bir mevzu olmakla, yeni hiç bir şey ihtiva etmiyor. Üçüncü bölümdeki "Boğaz yamaklarının isyanı,, (1807) vakasında, sosyal tesirler ve elebaşlarının şahsiyetleri tebarüz ettirilmemiştir ve bütün bu olay sadece küçük bir zümrenin hareketi gibi gösterilmiştir (S.85-86). Bayraktar Mustafa Paşa ve II. Mahmut devirlerine ait eser ve malzemenin ne dereceye kadar istifade edildiğini tayin hususunu daha salâhiyattar kimselere bırakıyorum; yalnız Sovyetler İlim Akademisine neşredilen Akademisyen A. F. Miller'in *Mustafa Paşa Bayraktar* (Leningrad 1947, 507 SS) adlı büyük bir eseri gözden geçirince, gerek problemleri koyuş ve izah, ve gerek mevcut malzemenin istifade yolunda E. Z. K. in, kitabının bu rusça esere nisbetle çok sönük kaldığı görülüyor. Ortada "Tanzimat,, adlı büyük bir eser durup dururken -bundan lâyikeyle faydalanmadığı da belli oluyor. Bükreş muahedesi 7 satıra sıkıştırılmıştır (S. 104); bu barış yapılırken İngiliz diplomasisinin oynadığı role hiç temas edilmemiş ve bu uzlaşmanın, başlayacak olan Napolyon'un Rusya seferi üzerindeki ehemmiyetinden bir tek kelime ile bile bahsedilmemiştir. 1812 de Fransız'ların Rusya'yı istilâ ettikleri ve Rusya'nın büyük bir tehlikeye maruz kaldığı sıralarda bunun Türkiye'deki tepkilerine dair bir tek kelime yoktur; her halde bu olay Türkiye'de hiç bir iz yapmadan geçmemiştir. Rusya'nın en tehlikeli bir anında Osmanlı Devleti'nin, 1812 de akdedilen barışa sadık kalarak bitaraflığını bozmadığını ve zuhur eden fırsattan istifadeye kalkışmadığını tebarüz ettirmek çok yerinde olurdu.

Kitapta, İran - Türk münasebetlerine çok az yer verilmiştir; hatta İran'la olan 1821 - 1823 yıllarındaki savaşımız ve bunu takibeden 1823 Erzurum barışı zikredilmeden geçilmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın faaliyeti ve Mısır olayları ise Profesör Şinaşi Altundağ'ın eserinden nakl ve yeni hiç birşey ilâve edilmemiştir. Sırp ve Yunan isyanları ise, yukarıda gösterdiğimiz, veçhile, Ancel'den alınmıştır.

II. Mahmut devrine ait Başvekâlet Hazine-i Evrakı'nda pek çok malzeme olduğu malûmdur; bunların büyük bir kısmı hazırlanmış dosyalar halindedir. Bunlardan bir plân dahilinde notlar alınsa idi, Tanzimat Devri Türkiye için : nüfus, ekonomi ve sosyal hayata dair gayet faydalı ve yepyeni enteresan malûmat ve istatistik malzeme elde etmek mümkün olurdu. Bu devir Türkiye'sinde Anadolu halkının durumu, ahalinin meşguliyeti, halıcılık, dokumacılık gibi zanaatı, hastalıklar, yangın, zelzele, eşkiya, emniyet ve buna benzer meselelere temas edilip, bunlar aydınlatılsa idi, XIX. yüzyıl başı ve ortaları Türkiye

hakkında daha esaslı bir bilgi edinmek mümkün olacaktır; zaten "Dünya Tarihi,, serisindeki eserlerde bütün bu problemlerin kısaca olsa da anlatılması gerekmektedir. Hele sosyal problemler bilhassa enteresandır; halk grupları, köleler, Osmanlı Tarihinin ekonomik problemleri, bu devir tarihi için en mühim faktörler arasındadır; köle ticareti ve kölelerin durumuna ait Hazine-i Evrak'ta çokça malzeme mevcuttur. Böyle olduğu halde, Profesör E. Z. Karalın eserinde bu problemlere temas edilmemiştir. Zaten eserin en zayıf tarafı da ekonomik ve sosyal meselelerin bir yana bırakılarak, şimdiye kadar bilinen dış olaylar ve iç olayların sıralanmasındadır. Bilinen olaylar da bugünkü ilmî tetkiklerin neticelerinden çok geridedir; "Şark meselesi ve Kırım harbi,, bahsi bu hususta bir misal olabilir.

"Şark Meselesi ve Kırım Harbi,, (1854-1856) XIX. y. y. tarihinin en çok işlenen mevzularından biridir ve bunun üzerinde her dilde zengin bir literatür mevcuttur; fakat bu literatürden faydalanmak için fransızcadan başka almanca, ingilizce ve rusça bilmek mecburiyeti olduğunu kaydetmek yerinde olur. Zaten XVIII. y. y. dan başlayarak Osmanlı-Türk tarihinin dış vakalarını ilmi olarak incelemek için, bu dört Avrupa dilini bilmek şarttır; bu dilleri bilmeden esaslı bir tetkik yapmak imkânsızdır.

Kırım harbi'nin çıkışından çok önce İngiltere Şark siyaseti alanında gayet mühim bir rol oynamıştı; İngiliz devlet adamlarından Urquhart gibi hakiki Türk dostu ve Palmerston gibi büyük bir devlet adamı bu sıralarda mühim bir faaliyet göstermişlerdi, E. Z. Karal'ın kitabında bu gibi şahsiyetlerden hiç bahsedilmiyor, İngiltere'nin İstanbul büyük elçisi Canning (1852 den beri Lord Stratford de Redcliffe)in şahsiyeti, faaliyeti ve Şark meselesindeki rolü çok sönük olarak tasvir edilmiştir.

Bilhassa Palmerston ve Lord Stratford de Redcliffe'in "Türkiye'de İslâhat,, meselesine karşı aldıkları tavır ve takibettikleri siyaset çok enteresan ve mühimdir. Palmerston, Batı Avrupa memleketlerinde "Meşrutî Monarşi,, sisteminin kurulmasını desteklerken, Osmanlı İmparatorluğunda bu sistemin tatbikini zararlı buluyor, ve Türkiye'deki "İslâhatın ancak "idarî,, (administratif) olmasına taraftardı. Nitekim III. Selim ve II. Mahmud'un yenilikleri, haddi zatında, "idarî islâhat,,tan başka bir şey değildir; bütün bu problemler ise Karal'ın eserinde sükûtle geçilmiştir (Tafsilât için bakınız: H. Temperley, The Cambridge Hist. Journal IV (1933).

Kırım Harbi'nin çıkmasından evvelki durum, İngiltere-Fransa ve Rusya münasebetleri, Çar I. Nikola'nın siyaseti ve faaliyeti çok eksik ve karışık olarak anlatılmıştır. Rus Çarı'nın İngiliz diplomasisi tarafından nasıl tuzağa düşürüldüğü açıklanmamıştır. Bütün bu eksik ve yanlışlar E. Z. Karal'ın bu sahadaki literatür'den haberi olmayışından ileri

geliyor. Bunlardan bazılarını göstermeği faydalı buluyoruz (AncakT-den başka): *The Cambridge History of British Foreign policy*. 1783-1919. 3 vol. (1922-23), bizi ilgilendiren kısım 2. cildir. Harold Temperley, *England and the Near East. The Crimea*. London 1936. R. W. Seton-Watson, *Britain in Europe 1789-1914*. Cambridge 1937. Canning, *The Eastern Question*, London 1881. En mühim rus neşriyatı da şunlardır: A. Zayonçkovski, *Vostoçnaya voyna...* (Şark Harbi...) 2 cild, 1908-1913; E. B. Tarle, *Krımskaya voyna* (Kırım harbi) Cild. I. (1941), Cild, 2 (1943). Bu son eserde bütün meseleler Çar I. Nikola'nın tahta çıkışından itibaren ele alınarak incelenmiş ve zengin bibliyografya verilmiştir. *İstoriya Diplomata* (Diploması tarihi) Rus İlimler Akademisi neşriyatından, 3 cild. Bizi ilgilendiren kısmı 2. cildi (1941) (Bu eserin fransızca tercümesi de vardır). Almanca kitaplardan, F. Bamberg'in *Geschichte der Orient. Angelegenheit*(1892) ve bilhassa G. Rosen'in *Geschichte der Türkei von dem Siege der Reform 1826 bis zum Pariser Tractat* (2 Bde, 1866-67) adlı eserler ve Delbrück'in meşhur harp tarihi zikredilmeli idi. Uzun zaman Rus başnazın olan A. de Nesselrode'nin : *Lettres et papiers du Chancelier comte de Nesselrode* (1860) v. 1-11. Paris 1910-1912'de mühim bir malzeme kaynağıdır. I. Nikola'nın Türkiye'ye karşı takibettiği siyaseti vs Şark meselesi için çok önemli bir eser de Th. Schiemann'nin *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I.* dir (4 Bde, 1904). Sonra, William Miller'in *The Ottoman Empire and its successors, 1801-1927*, Cambridge 1928, adlı tanınmış bir eserin ihmal edilmesi hiç de doğru değildir; burada Balkan devletlerine ve diğer meselelere ait zengin bir bibliyografya da verilmiştir.

Türkiye ile Amerika arasındaki münasebetin 1830 da başlamış ve gelişmiş olmasına rağmen, E. Z. Karal'ın kitabında bu mesele tamamiyle sükûtle geçilmiştir ; bu bahse ait bir tek eser gösterilmiyor; halbuki bu münasebete dair yeni bir eser mevcuttur: J. Gordon, *American relations tuith Turkey 1830-1930. An economic interpretation*. Philadelphia 1932.

E. Z. Karal'ın eserinde birçok şahıs adı yanlış yazılmıştır; Menşikov hep Mençikov şeklinde, (S. 233, 235 v. b. y.), Nesselrode-Nesselrod (S. 222) ve Neserlud (S. 224), Lord Russel-Rusel (S. 227) v. b. gibi.

Sadrzamlar ve şeyhülislâmların listesi verilirken (S. 100-109), (S.260-261) "yuvarlak hesaplama, iktifa edilerek milâdî tarih gösterilmiştir; halbuki hicri tarihleri de vermek faydalı olurdu ; aynı zamanda Türkiye'nin yabancı memleketlerdeki daimî elçilerinin de listeleri bulunması lâzımdı; bütün bunlar ihmal edilmiştir.

Bu kitapta göze çarpan garipliklerden biri de resimlerdir. Levha III. deki Rus Çan Büyük Petro (1672-1725) nun bu devirle hiçbir ilgisi yoktur, Napolyon'un (Levha V.) Divandaki resminin bu devir Osmanlı

Tarihi ile ilgisini anlayamadık. Levha VIII. deki "Paris'te Türk modası,, adıyla beş adet Fransız kadınının resmini de yersiz buluyoruz. Hele Levha IX. "Yedi ada Cumhuriyeti,, bandırası ve bilhassa Levha XI (Resim 12). "XIX. yüzyılın ilk yarısında Yunan tiplerinin örnekleri,, lüzumsuzdur, bu devire ait Türk tipleri konmuş olsaydı daha iyi olurdu. Levha XIII. (Resim 15) Kudüs Yahudilerinin resmi bir defa konması yetişmiyormuş gibi, Levha XIX. da tekrar Yahudi âyinleri hakkında bir levha konmuştur ; bunların metinle ve bu devir vakalarıyla hiç bir ilgisi yoktur; bunun yerine Şark meselesinde mühim rol oynayan kutsal yerlerin (Kamame)resimleri konmuş olsaydı çok daha iyi olurdu ; bu suretle 14 levhadan 6 sı yersiz ve fuzulüdür - bunların yerine Osmanlı - Türk hayatından levhalar dercedilmesi daha uygun olurdu.

Eserin bazı yerlerinde anlaşılması güç ve manâ itibarıyla birbirini tutmayan parçalara rastlanıyor. Meselâ "Medrese öğretim,, inden bahsedilirken şunlar yazılıdır : (S. 8) "Bu uzun ve çetin öğretim, tamamen ferdiyatçı idi. İslâm dini, normal bir inanç sistemi olmasına ve bir dünya düzeni değeri taşımasına rağmen, İslam eğitimi tabiat ve cemiyet olaylarını çözmeyi bir hedef tutmaktan çok, kişinin iç alemini, din ve edebiyat bilgileriyle süslemekte idi. Öğretim kunuları, olaylar olacak yerde, mücerret bilimlerin hipotezleri idi. ,, Sonra din ilimleri hakkında şöyle laubali bir cümle de kullanılmıştır: (S. 12, ulema'dan bahsedilirken) "Onlar bu dünyadan çok, öteki dünyanın ipe sapa gelmez bilgileri ile dolu oldukları için.. ,, Osmanlı İmparatorluğunun sukutu ve devlet teşkilâtının bozulmasında yalnız "ulema,, kısmını mesul tutmak ta doğru değildir; bu durumda yalnız bir sınıf değil, bütün bir cemiyet mesuldür ; bu cemiyetin ancak bir kısmını kabahatli çıkarmak bir tarihçi için doğru bir iddia sayılamaz. S. 20 de Osmanlı devleti ile Hıristiyan bir devlet arasındaki bir uzlaşmanın yapılamıyacağına dair getirilen "Ayet-i kerime,, de yanlış olarak nakledilmiş, hatta "Düzeltilme,,de ancak bunun bir sözü düzeltilmiştir.

Netice: E. Z. Karal'ın Osmanlı Tarihi, Cild V., III. Selim ve Tanzimat devri, Türkiye Tarihi için bazı yeni malûmatı ihtiva etse bile, heyeti umumiyesi bakımından muvaffak olmamış bir eserdir. Müellifin bu eserini yeni baştan işleyip, düzelterek bastırması gerektiğini temenni ederken, Türkiye Tarihi gibi birinci derecede ehemmiyetli yayınların mükemmelliğini sağlamak tek kaygımızdır.